

Kulturhistorisk inventering

ASPEBODA KYRKA

Aspeboda socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:1

Svenska kyrkan

 **Dalarnas
museum**

Kulturhistorisk inventering

ASPEBODA KYRKA

Aspeboda församling
Aspeboda socken, Falu kommun
Dalarnas län

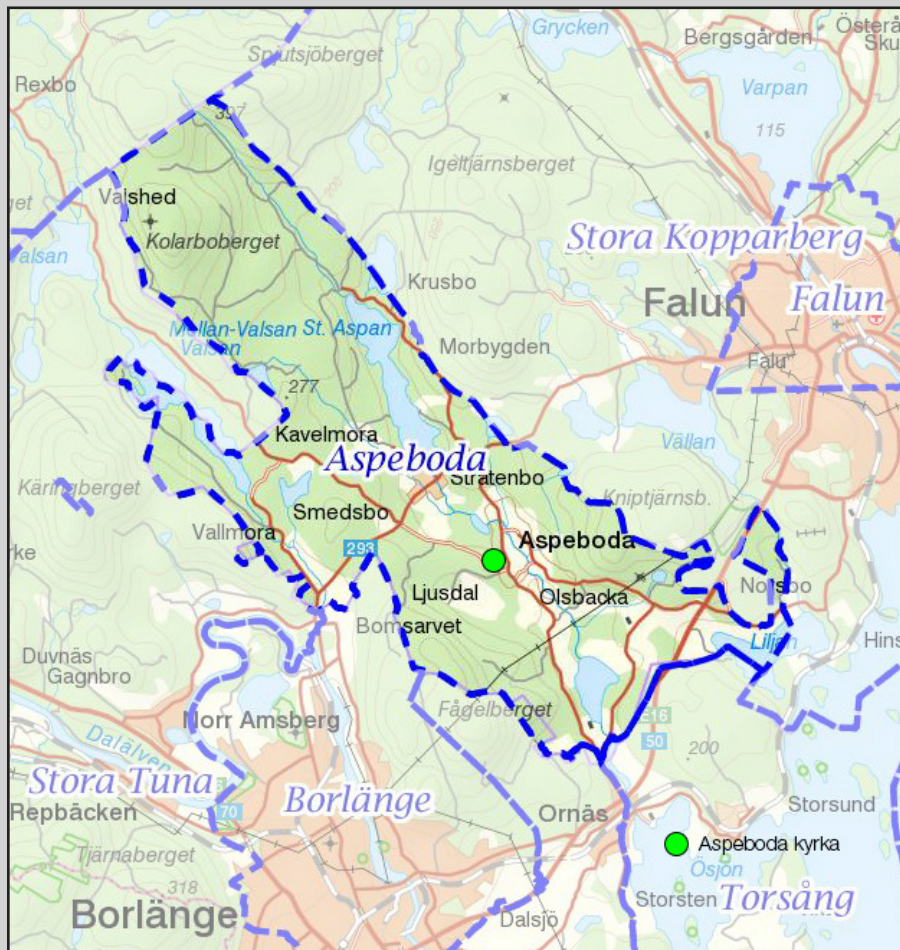
Antikvarisk rapport 2018:1
Dnr: 16/15

HUVUDFÖRFATTARE: Adam Moll

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte.....	7
Mål.....	7
Användningsområden.....	7
Rapportens upplägg.....	7
Process och metod.....	8
Kulturhistoriskt värde.....	8
 HISTORIK OCH UTFORMNING.....	11
Kronologi.....	13
 KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	14
 KÄLLOR.....	18

Geografi

Aspeboda socken bildades 1640 genom en utbrytning från nuvarande Stora Kopparbergs socken. Socknen är glesbefolkad och belägen mitt emellan de två städerna Falun och Borlänge. Enligt tradition fanns ett medeltida kapell en halv-mil från nuvarande kyrkplatsen, men det första helt historiskt belagda kapellet i socknen uppfördes 1609 på platsen för nuvarande kyrkan. Detta kapell ersattes 1681 av en något större träkyrka som stod på platsen fram till 1959 då den ödelades i en brand. Nuvarande kyrkan ersatte den nedbrunna som sockenkyrka.

Aspeboda skyddas som kyrkligt kulturminne genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet enligt kulturmiljölagen 4 kap. 3 §.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Aspeboda kyrka. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet *Moderna kyrkor i Dalarna*, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930-1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

I Aspeboda kyrka har det bemålade bräddtakets från 1609 års kapellbyggnad återmonterats.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäck's *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, tillsammans med tankegodis från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval*. Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturbistoriskt värde

En kulturbistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturbistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturbistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

Altartalvan är skulpterad av Ivar Lindekrantz. Glaskonsten är formgiven av brodern Per Lindekrantz.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmärken och utgöra en viktig aspekt av grupper eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

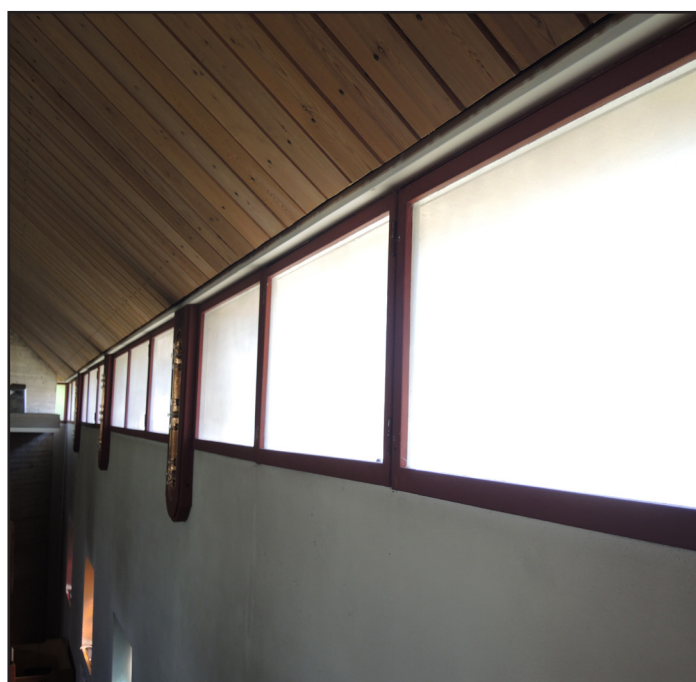
Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

Ett av konstfönstren, som symboliserar evangelisten Johannes. Det formgavs av Per Lindekrantz och tillverkades av Ralph Bergholtz.

Piscinan i älvdalssandsten.

Fönsterbandet nedanför takfoten ger ett jämnt ljus.

Aspeboda kyrka innan branden. Foto: Berit Wallenberg, 1924, Kulturmiljöbild.

HISTORIK OCH UTFORMNING

Historik delvis hämtad från Hammarskiöld, Rolf, *Kulturbeskrivning, Aspeboda kyrka*, 2006.

Platsens första historiskt belagda kyrkobyggnad, Helga andas kapell, uppfördes 1609. Utseendet är inte känt. 1667 revs kapellet och istället timrades en större kyrka. Den stod färdig 1681. Anläggningen fullbordades 1688, med resandet av alltså befintlig klockstapel. En brand utbröt natten mellan 7 och 8 augusti 1959 och förstörde kyrkan, fransett sakristian. Därpå följde två års uppslitande diskussioner om hur kyrkans återuppbyggnad skulle ske. Många församlingsbor ville rekonstruera 1600-talets timrade kyrka, medan andra förespråkade en helt modern byggnad. Lösningen blev en kompromiss där drag och vissa material från den nedbrunna kyrkan fördes över på en modern kyrka. Arkitekten bakom var Rolf Bergh, känd för sina modernistiska skapelser.

Kyrkan som uppfördes anknyter till sin föregångare genom att grundplanen är densamma och yttertaket kröns av hörnspiror och takryttare. Grundmurar och skivpelare göts av betong, på ett dränerat markskikt. På grunden ställdes fyra hörnpelare, också av betong. Väggarna uppfördes av dubbla murar hårdbränt tegel, tillverkat av Insjöns tegelbruk. För att få en livligare mönsterverkan valde arkitekten att vända teglens skrovligare baksida utåt. Murfogarna gjordes avsiktligt breda och lite ojämna. Taket täcktes med koppar i långa band, med tvärfalsarna tydligt markerade och placerade så att ett rytmiskt mönster bildades.

Kyrkorummet inreddes med gedigna, rejält dimensionerade material: hörnpelare av betong, golv av åtta centimeter tjocka plattor älvadalssandsten och i taket breda, handhyvlade brädor. Altaret och dopfunten av sandsten hör också till de mer robusta inslagen. Enligt medeltida förebild inrättades en läktare för kören, så kallad gapskulle, på norra sidan och i flera fönster sattes färgrika målningar. Vid nybyggnationen återanvändes vissa material från de delar av den gamla kyrkan överlevt branden. Den gamla sakristian blev till det södra vapenhuset, och på gapskullen finns återanvänt material i form av takpanelen och dörren. Invigning förrättades av biskop Sven Silén 22 juni 1963.

Odaterat foto, möjligen 1960-tal. Källa: ULA

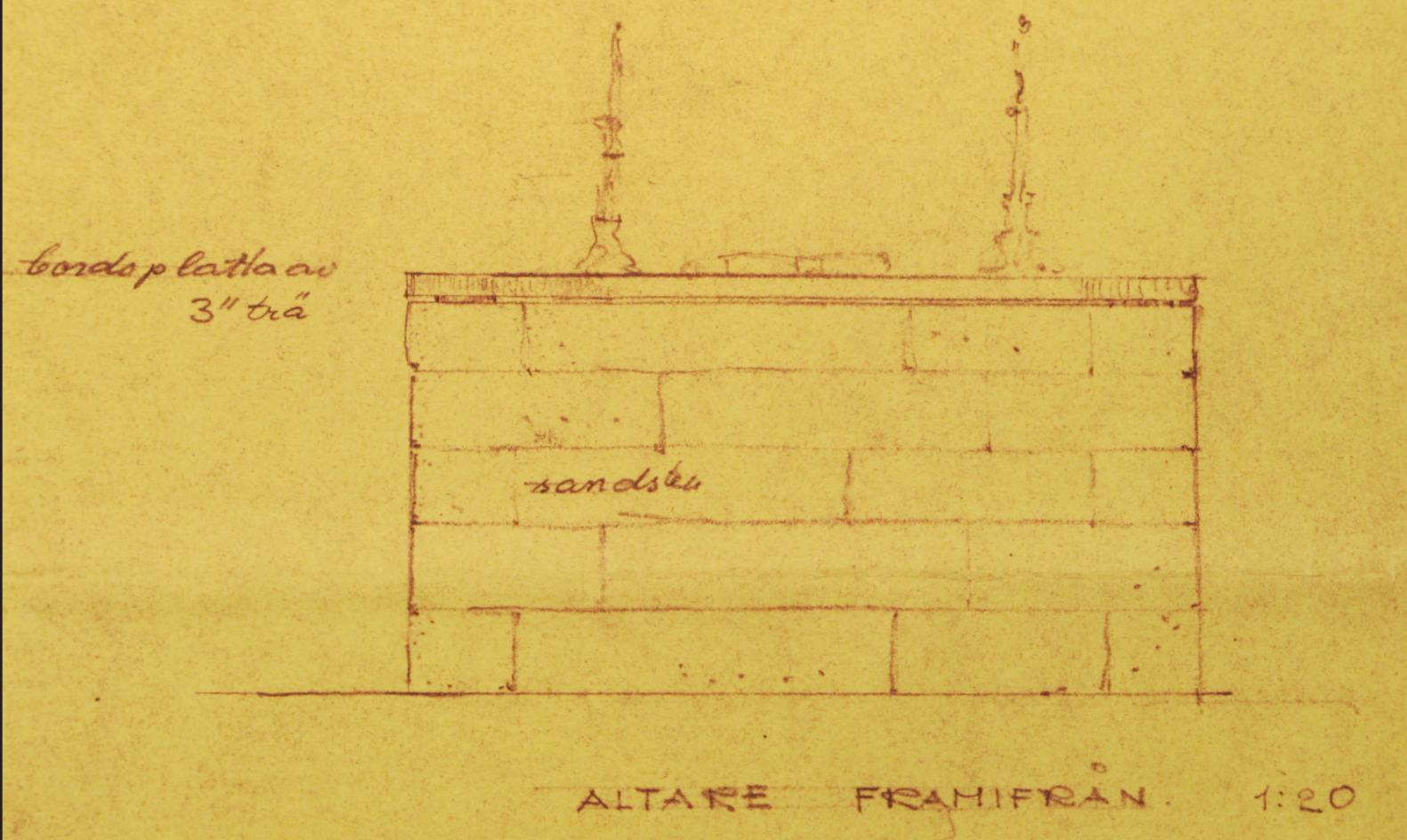
Den första större renoveringen av kyrkobyggnaden genomfördes 1990, då golven slipades och bänkinredningen ommålades. Norra sidans gapskulle gjordes mindre sluten, genom att tidigare panel ersattes med ett skyddsräcke i metall.

Kyrkobyggnaden är till sin grundplan nästan kvadratisk, med östra sidan något snedställd. Den något skeva planen sägs symbolisera Kristi kropp i dödsögonblicket. På grunden av armerad betong står fyra hörnpelare av betong, vilka bär upp takstolarna till ett koppartäckt, valmat tak, med hörnspiror och en större takryttare i mitten. Väggarna består av dubbla murar hårdbränt tegel, mönstermurat i fasaderna för att i viss mån påminna om den nedbrunna kyrkobyggnadens spånfasad. Nederst sitter en sockel av röd älvdalssandsten. De kvadratiske fönstren är förhållandevis små, spröjsade och delvis försedda med glasmålningar. För dagsljuset svarar snarare bandet av fönster längre upp, invid takfoten.

I en västlig utbyggnad finns sakristian och det västra av vapenhusen inrymda. Mot norr finns en utbyggnad med gapskulle för kyrkokören. Södra sidans vapenhus avviker, byggt av rödfärgat timmer från den tidigare kyrkans sakristia. Det har sin timmerstomme synlig på insidan, vitlimmad. Inträde sker vanligen genom något av vapenhusen men det finns även en ingång i den norra utbyggnaden för gapskullen.

Kyrkorummets tak består av en kassettdekorerad takpanel från 1600-talet, tillvaratagen från den tidigare kyrkan. Den dekorerade panelen inramas av en två meter bred panel av handhyvlade, omålade brädor. Väggarna är slätputsade och vitkalkade. Södra och östra sidans fönster pryds av djupbrända glasmålningar med evangelistsymboler och en korssymbol. Fönstrens färgade glas tillverkades av konsthantverkare Ralph Bergholtz, efter konstnären Per Lindekrantz skisser. Söderfönstrens färgskala går från svalt blått i väster över grönt och gult till varmaste rött i öster. Det mesta dagsljuset strömmar in från fönsterbandet längre upp. För att dimensionera fönsterbandet gjordes omfattande och ingående ljusstudier vid KTH:s ljuslaboratorium.

Gångarna och korets golv är belagda med kvadratiske plattor av röd älvdalssandsten. Bänkinredningen står på brädgolv. Bänkarna är öppna med rektangulära gavlar, och är betsade i en mörkgrön nyans som målades efter prov

Arkitekten Rolf Berghs underlagsskiss för altarkompositionen, 18 augusti 1962. Källa: ULA

från predikstolen. Bakom bänkkvarteren står den tjugostämmiga orgeln, uppställd på ett podium, med fasad av kopparpipor och plana, rödbruna paneler. Runt sydvästra hörnspelaren finns en liten läktare, vars barriär är klädd med en grön bonad med en psaltarpsalm.

Koret ligger på samma nivå som kyrkorummet. I blickfånget står altaret och på södra sidan dopfunten, båda murade av röd älvdalssandsten. Framför altaret finns knäfall av laserad ek uppställda. Altartavlan som snidats i trä av bildhuggaren Ivar Lindekrantz framställer den uppståndne Kristus, omgiven av Maria, Josef och barnet samt två moderna människor inför pingstundret. Predikstolen står i anslutning till en av kyrkans hörnspelare. Den är beklädd med bonader som symboliserar stormen och tystnaden.

Utbyggnaden norr om kyrkorummet har bönerum i bottenvåningen och en läktare för kören/gapskulle i övervåningen. Den har en relativt låg öppning mot kyrkorummet.

Kronologi

Årtal:	Händelse:	Källa:
1959	Natten 7–8 augusti 1959 eldhärjas Aspeboda timrade kyrka, uppförd på 1600-talet. Den brinner ner till grunden. Bara sakristian räddas.	Ahlberg, s. 17
1962	Istället för den nedbrunna timmerkyrkan nybyggs en kyrka med moderna material och metoder. Det symboliska första spadtaget tas 12 juni 1962.	ULA
1963	Den nya kyrkan invigs av biskop Sven Silén 22 juni 1963	ULA
1987	Körpodiet norr om orgeln utvidgas in mot kyrkorummet.	Dalarnas museums arkiv
1990	Inre förnyelse: Ett nytt skyddsräcke av metall uppsätts på gapskullen, istället för tidigare träräcke. Golven slipas och lackas. Bänkinredningen ommålas.	
1990	Riksantikvarieämbetet beslutar att Aspeboda kyrka ska skyddas enligt Kulturminneslagen.	ATA 3618/88
1996	Ett nytt textilskåp byggs i sakristian.	ULA

Kyrkorummet präglas av ljuset, det återinsatta 1600-talstaket samt en spännande färgkomposition.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Aspeboda gamla kyrka hade ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Den var en symbol för bygden, mycket välbevarad och hade dessutom agerat förebild för ett flertal sentida kyrkor i Dalarna. När kyrkan brann så var förlusten oerhört stor för socknen, och frågan om den nedbrunna kyrkans ersättare blev av den anledningen mycket känslig och svår. Vissa ville ha en rekonstruktion och andra ville ha en helt modern kyrkobyggnad. En kompromiss mellan de båda lägren nåddes och arkitekten Rolf Bergh skapade en byggnad som tydligt anknyter till den äldre samtidigt som den i sig är helt modern.

Den gamla kyrkans grundplan återanvändes och dess silhuett med fyra hörnspiror och en hög takryttare på ett brant valmat tak nytolkades. Den timrade sakristian som överlevt branden fick bli ett nytt vapenhus och kyrkorummets gamla bemålade bräddtak återinsattes, tillsammans med annat byggmaterial som klarat sig undan lågorna. I övrigt fick byggnaden en helt modern karaktär som med sitt ickemarkerade kor, låga predikstol och spel med ljuset ansluter till den samtida kyrkobyggnadsideologin. Arkitekten var noga med byggmaterialen och valde till exteriören hårdbränt tegel lokalt från Insjön, murat med den skrovligare baksidan utåt och medvetet breda och ojämna fogar. Interiört lades älvdalssandsten på golvet och de fyra hörnpelarna utfördes i rå, men stabil och stark, blottad betong.

Exteriörens fasadtegel murades i ett förband enligt särskilda instruktioner från arkitekten.

Hörnpelarna symboliserar de fyra evangelisterna, och de avslutas med spiror krönte av vindflöjlar med evangelist-symbolerna. Symbolik för evangelisterna återkommer även i södra väggens glaskonstfönster. Byggnadens skeva plan sägs symbolisera Kristi kropp i dödsögonblicket. Kyrkobyggnaden är alltså väldigt symboltung, och den talar till besökaren på ett sätt som bildkonsten ofta gjorde i äldre tider.

Rolf Berghs gestaltning som gör att den äldre kyrkobyggnaden speglas i den nya ger Aspeboda kyrka ett mycket högt arkitekturhistoriskt värde eftersom den är ett tidigt exempel på att knyta an till det förflutna i modern arkitektur. Att gestaltningen var ett försök att kompromissa mellan församlingens olika önskemål om rekonstruktion kontra nyskapande ger byggnaden ett samhällshistoriskt värde eftersom det visar på hur nyuppförandet av en kyrka demokratiserades under 1900-talet. Sättet som den gamla byggnaden återspeglas i den nya på samma plats gör att kyrkobyggnaden har ett traditionsvärde. Samtidigt har byggnaden även ett symbolvärde eftersom den är en ständig påminnelse om den ödesdigra branden 1959 som utplånade bygdens käraste klenod.

Att byggnadens utformning använts för olika kristna symboler, och att begynnelsen till en ny syn på kyrkobyggande syns, är kvaliteter med arkitekturhistoriskt värde eftersom det visar hur ändrad ideologi kan påverka arkitekturen. Den förändrade synen på kyrkobyggande som bland annat återspeglas med det ickemarkerade koret ger byggnaden ett samhällshistoriskt värde eftersom det visar hur kyrkan och dess ritualer demokratiserades under 1900-talet. Byggnadens symbolik ger den ett konstnärligt värde eftersom kyrkan i sig blir till ett konstverk.

Det södra vapenhuset består av den gamla sakristian som överlevde branden. För att komma in i den nya kyrkan passerar man genom den gamla.

Byggnadens kvalitet är genomgående mycket hög. Arkitekten har gjort medvetna val med omsorg gällande material och utformning. Eftersom byggnaden och dess användning till stor del är oförändrade så är autenticitetsgraden hög. Det pedagogiska värdet i att jämföra den äldre kyrkobyggnaden med den nya är högt eftersom det lätt kan illustrera en mängd olika berättelser. Aspeboda kyrka är som ett exempel på ett verk av den framstående kyrkoarkitekten Rolf Bergh sällsynt ur ett regionalt perspektiv. Sättet som återuppförandet gjordes med återkoppling till den äldre kyrkan men i modern skrud gör kyrkan sällsynt ur ett nationellt perspektiv. Samtidigt så är byggnaden representativ för sin tidsperiod avseende hur ljuset hanterats och hur tidens nya syn på kyrkobyggnade återspeglas.

Sammanfattningsvis har Aspeboda kyrka ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Huvudmotivet till detta är kyrkans arkitekturhistoriska värden, och ytterligare grundmotiv är dess samhällshistoriska och konstnärliga värden samt traditions- och symbolvärden. Förstärkande motiv är dess autenticitet, pedagogiska värden och sällsynthet.

En omsorgsfullt utformad vaskplats i kalksten finns i rummet under gapskullen.

Ett av byggnadens hörn vilar på en gammal hörnsten.

En återbrukad dörr leder in till gapskullen.

KÄLLOR

Otryckta källor

Dalarnas museums arkiv

Hammariskiöld, Rolf, *Kulturbistorisk karakteristik, Aspeboda kyrka*, 2006.

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv, Stockholm

Uppsala landsarkiv, Aspeboda kyrkoarkiv, SE/ULA/10033/O I a:6–8

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Alexandersson, Kerstin & Karls Fors, Anette, *Kyrkan brinner! [Elektronisk resurs] : vad händer sedan?*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2004
<http://www.raa.se/publicerat/9172093412.pdf>

Aspeboda kyrka – kyrkobeskrivning, okänd författare, tryckort och -år

Garmo, Sune, *Aspeboda kyrka*, Västerås stifts kyrkobeskrivningskommitté, Stockholm, 2014

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*, Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002
<http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf>

